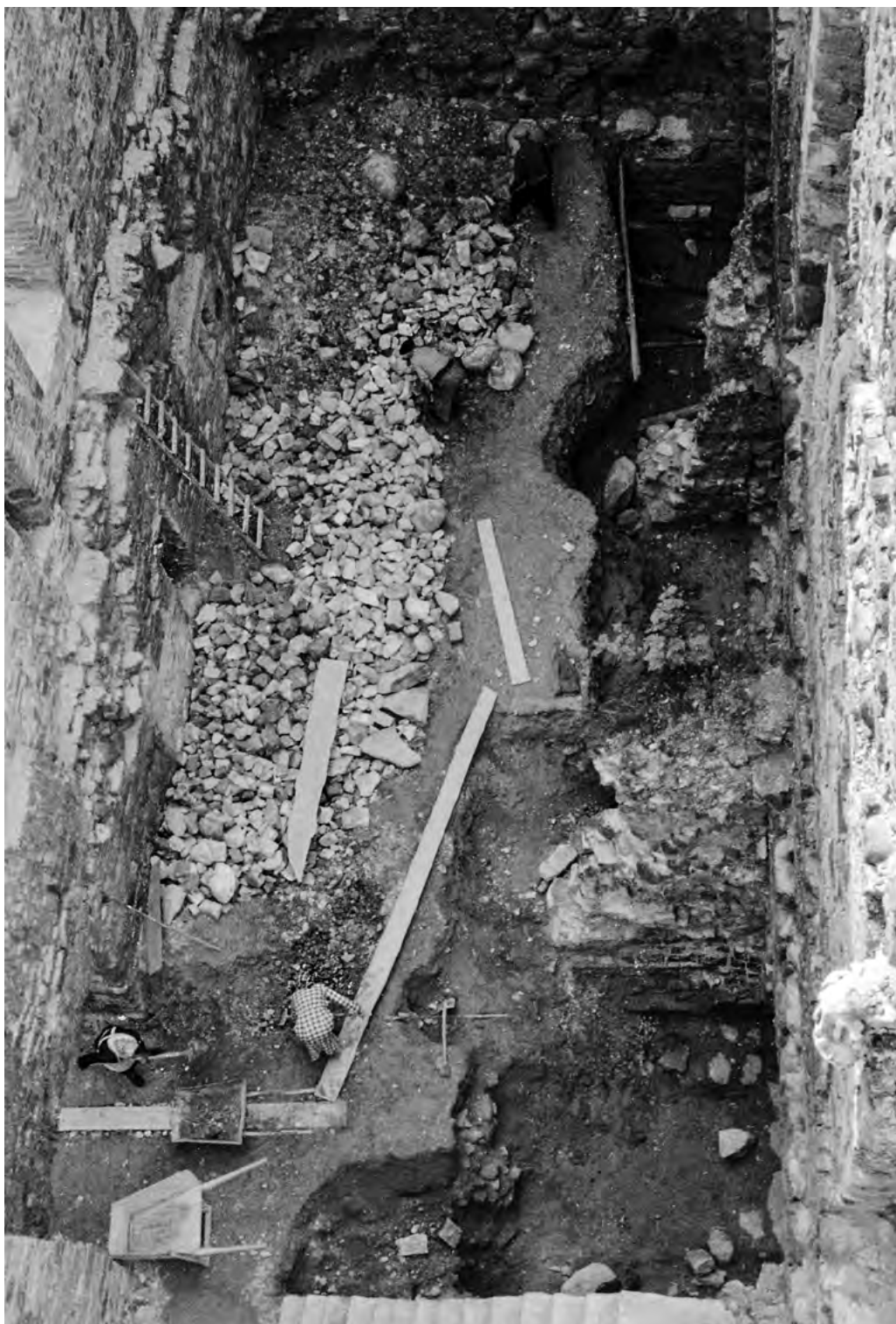

Izrakumi Cēsu pils dienvidu korpusā 1954. gadā (NKMP KMIC, Fn 139)

Gundars Kalniņš

IZRAKUMI CĒSU PILĪ 20. GADSIMTA 2. UN 3. CETURKSŅĪ

1974. gadā arheologa Jāņa Apala (1930–2011) sāko un Zigrīdas Apalas (dz. 1936) vairāk nekā 30 gadu garumā turpināto arheoloģisko izrakumu laikā izpētīta gandrīz hektāru liela Cēsu pils teritorija. Gan arheoloģiski pētītās teritorijas, gan atrasto senlietu apjoma ziņā līdzīga (tomēr ievērojami mazāka) mēroga izrakumi veikti tikai Turaidas (Graudonis 2003) un Bauskas pilī (Caune 1993). Aizvadītajos 50 gados īstenotā Cēsu pils arheoloģiskā izpēte ir kļuvusi par nozīmīgu objekta mūsdienu identitātes daļu, par ko jāpateicas regulāram darbu gaitas un rezultātu atspoguļojumam plašsaziņas līdzekļos un ievērojamam izrakumu procesā iesaistīto speciālistu, studentu un entuziastu skaitam. Uz vērīenīgo, salīdzinoši nesen veikto pētījumu fona bieži nepamanīts paliek fakts, ka izrakumi Cēsu pilī notikuši arī pirms 1974. gada.

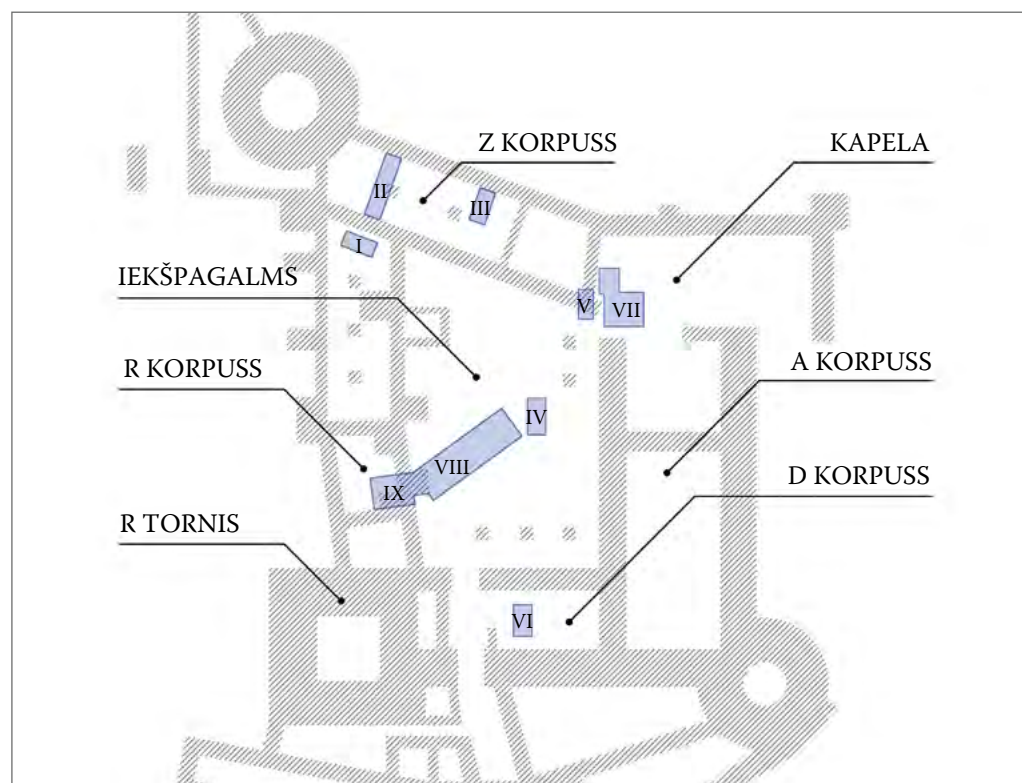
1925. gadā Cēsu pilsdrupas tika iekļautas valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā (Valdības Vēstnesis, 13.05.1925.). No brīža, kad lēmums bija stājies spēkā, izrakumus pils teritorijā drīkstēja vadīt tikai profesionāls arheologs, pirms tam saņemot pieminekļu aizsardzību kontrolējošas institūcijas izsniegtu atļauju. 1923. gadā pieņemtais likuma “Par pieminekļu aizsardzību” 15. punkts paredzēja, ka “izrakumu sarīkotājiem viena mēneša laikā pēc darba nobeigšanas ir (..) jāiesniedz saskaņā ar zinātnes prasībām sastādīti rakšanas protokoli un izrakto priekšmetu saraksti”. Cēsu pilī šī likuma prasība 50 gadu laikā ievērota tikai divas reizes. Par 1927. gadā veiktajiem darbiem varam spriest pēc atbildīgi sagatavota izrakumu protokola, slāņu stratigrāfijas aprakstiem un zīmējumiem, fotouzņēmumiem un atrasto senlietu saraksta. Izrakumu pārskats sagatavots arī par 1960. gada izrakumiem ziemeļu torņa pagrabā, lai gan tā saturiskā kvalitāte neatbilst 20. gadsimta vidū pastāvošajai arheoloģisko izrakumu dokumentācijas noformēšanas labajai praksei. Liecības par pārējiem šajā rakstā aplūkoto rakšanas darbiem gūtas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes un Cēsu muzeja saglabātajos dokumentos un fotouzņēmumos, kā arī publikācijās periodiskajā presē. Nozīmīgu avotu grupu veido rakšanas darbos iegūtās arheoloģiskās senlietas. Cēsu muzeja krājumā kopumā uzņemti vairāk nekā divi tūkstoši priekšmetu, kas pils teritorijā atrasti līdz 20. gadsimta 70. gadu vidum.

1927. GADS

Pārskats par Pieminekļu valdes speciālistu uzraudzītajiem un uzņēmēja Kriša Grīnberga (1864–1940) finansētajiem izrakumiem publicēts “Cēsu pils rakstu” otrajā sējumā (Kalniņš 2018). Tādēļ turpmākajās pārīs lappusēs apkopotas liecības par konkrētās izpētes vietās atsegtajām konstrukcijām, kultūrslāņa raksturu un iegūtajām senlietām – informāciju, kas papildina minētajā publikācijā aplūkoto jautājumu loku.

Laikā no 1927. gada 23. jūlija līdz 24. septembrim Cēsu pils kodola daļā tika iemērīti deviņi izrakumu laukumi (izrakumu dokumentācijā lietots apzīmējums “tranšejas”), kuru kopējā platība pārsniedza 100 kvadrātmetru. Būtiski, ka izrakumi nebija plānoti kā konkrētu pils daļu arheoloģiska izpēte. Rakšanas darbu mērķis bija pārbaudīt Grīnbergu ģimenes sniegtos norādījumus par viņiem it kā zināmu pazemes eju un telpu atrašanās vietām (Kalniņš 2018, 28, 29). Tomēr šajā rakstā izrakumu rezultāti apkopoti pēc laukumu novietojuma noteiktā pils daļā.

Ziemeļu korpuss. 1927. gada izrakumu sākumposmā divi izrakumu laukumi (Nr. 2 un 3) iemērīti vietā, kur līdz 16. gadsimta pēdējam ceturksnim atradies pils ziemeļu korpuss. 1,2 metrus šaurais un 7,3 metrus garais izrakumu laukums Nr. 2 iemērīts korpusa

1. att. 1927. gada izrakumu laukumu izvietojums
G. Kalniņa datorgrafika, 2024

rietumu daļā perpendikulāri abām būves garsienām. Jau pirmajā izrakumu dienā tika daļēji atsegta viena no pirmā stāva velves balsta kolonnām, kuras atrakšanas laikā “strādnieki aiz neuzmanības dažus akmeņus atlauza” (NKMP KMIC, 6203: 5614, 6).

Virsējo, divus metrus biezo slāni veidojusi sabīrusi mūrjava un akmeņi, kā arī ķieģeļu un dakstiņu fragmenti. Izrakumu protokolā minēts, ka šajā slānī atrastas divas arhitektūras detaļas: “plienakmens ar profilējumu” un “akmens ar iekalumiem”. Diemžēl šīs būvdetaļas Cēsu muzeja krājumā nav atrodamas. Izrakumu dokumentācijā nav iekļauti pat to fotouzņēmumi.

Apmēram divu metru dziļumā uz pirmā stāva telpas klona konstatēta “organisku vielu trūdu kārtā” un virs tās – deguma slānis (NKMP KMIC, 6203: 5614, 7). Arī 2001. gadā ziemeļu korpusa rietumu daļā veiktajos arheoloģiskās izpētes darbos atsegta gan “blīva organikas”, gan “ogļaina deguma” kārtā (Apala 2004, 7), taču to stratigrāfiskā secība bijusi pretēja – klonu sedzis 10 centimetrus biezs deguma slānis, un organiskas izcelsmes materiālu kārtiņa bija izveidojusies tam pāri. Iespējams, nesakritība skaidrojama ar kļūdu 1927. gada izrakumu dokumentācijā. Uz to norāda izrakumu protokolā iekļautā piezīme, ka atsegtais kaļķu javas klons “ir apdedzis” (NKMP KMIC, 6203: 5614, 8), tātad pēc ugunsgrēka (deguma slānis) telpas izmantošana vēl turpinājusies (organisko materiālu slānis).

Izlaužot caurumu kaļķu javas klonā un zem tā esošajā pagrabtelpas velves mūrējuma, izveidota pieeja korpusa pagrabam. Pēc pagrabtelpu apsekošanas, uzmērīšanas un foto-fiksācijas izlauztais caurums velvē nosegts ar dēļiem un izrakumu laukums aizbērts.

Korpusa vidusdaļā iemērītā sešus kvadrātmetrus lielā izrakumu laukuma (Nr. 3) atsegšanas laikā norakta četrus metrus bieža būvgružu kārtā. Šajā zonā pagrabstāva ķieģeļu velve jau tolaik bija iegruvusi.

2. att. Izrakumi ziemeļu korpūsā (izrakumu laukums Nr. 2). Rakšanas darbu uzraudzību nodrošina Pieminekļu valdes inspektors Arturs Štāls
NKMP KMIC, 6203: 5614, 5

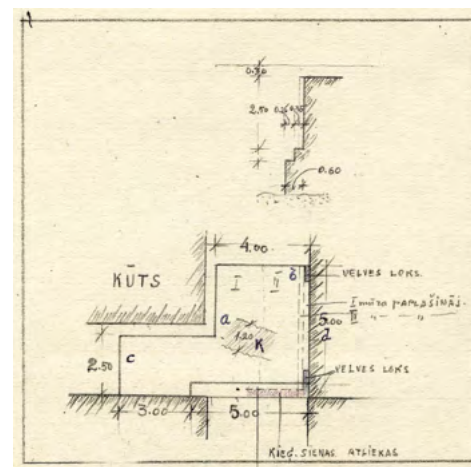
Kapela. Samērā plaša mēroga izrakumi 1927. gadā veikti kādreizējās pils kapelas rietumu pusē (izrakumu laukumi Nr. 5 un 7). Tie ir līdz šim vienīgie dokumentētie rakšanas darbi šajā pils daļā. Atsegto konstrukciju apraksti un zīmējumi, kas iekļauti izrakumu protokolā, ir nozīmīgākās mūsu rīcībā esošās liecības par celtnes daļām, ko joprojām sedz būvgruži un kultūrlānis.

Izrakumu laikā atsegts dienvidu sienas fragments ar skaidri redzamu pirmā stāva telpas velves iesējuma vietu. Pēc velves pieres loka nosakāms, ka pirmā stāva telpas grīda atradusies apmēram 2,5 metru dziļumā, mērot no 1927. gada zemes līmeņa. Tas ir būtiski, jo būvgružu slānis izrakumu laukumā turpinājies vēl nākamās trīs metrus, un pat 5,5–7 metru dziļumā atsegtajā “mitrajā zemē” konstatētas gan ogles, gan būvgruži (NKMP KMIC, 6203: 5614, 24). Līdz ar to, pamatojoties uz izrakumu rezultātiem, secināms, ka šai celtni bijis pagrabs.

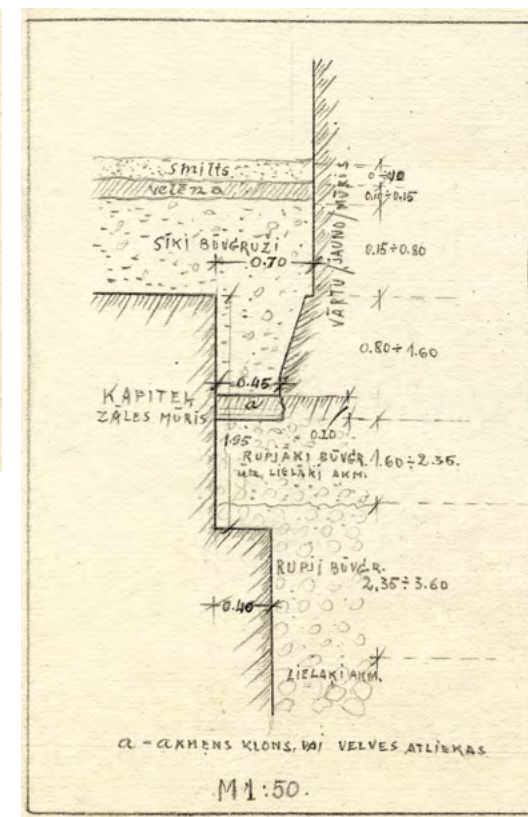
Dienvidu korpus. Dienvidu korpusa vidusdaļā, ar akmeņiem piebērtā ieplakā, izraudzīta vieta 10 kvadrātmetrus liela izrakumu laukumam (Nr. 6). Spriežot pēc kultūrlāņa stratigrāfijas apraksta izrakumu protokolā, šajā zonā iegruvis korpusa pagraba pārsegums. Aizbiruma augšējā kārtā iegūtie atradumi (jumta papes gabali, ķilavu bundža, alus pudeles kakls) attiecināmi uz 20. gadsimta pirmo ceturksni. Apmēram metra dziļumā gar izrakumu laukuma rietumu malu konstatēta 2–10 centimetrus bieza deguma kārta, kurā “redzami smalkas un rupjas linu drēbes, vītu aukliņu un salmu pārrojumi” (NKMP KMIC, 6203: 5614, 17). Atseguma nelielā platība un izrakumu dokumentācijā iekļautās skopās liecības liedz izdarīt secinājumus par tekstiliju un augu daļu degšanas apstākļiem. Būvgružu aizbirums turpinājies līdz 3,4 metru dziļumam, līdz atsegts deviņus centimetrus biezš melns smilts slānis (pagrabtelpas grīdas līmenis?). Zem tā – cilvēka darbības nepārveidots pamatzemes slānis.

3. att. Izrakumi kādreizējās kapelas teritorijā (izrakumu laukums Nr. 7)
Jaunākās Ziņas, 13.09.1927.

4. att. Izrakumu laukuma Nr. 7 plāns un griezum
NKMP KMIC, 6203: 5614, 23

5. att. Izrakumu laukuma Nr. 5
vertikāls griezum
NKMP KMIC, 6203: 5614, 14

6. att. Izrakumu laukuma Nr. 7 dziļums sasniedza septiņus metrus
NKMP KMIC, 6203: 5614, 25

Iekšpagalms. 1927. gadā divi izrakumu laukumi – Nr. 4 un Nr. 8 – iemērīti pils iekšpagalmā, aptverot 56 kvadrātmetrus lielu platību. Tolaik pagalma laukakmeņu bruģi sedza apmēram pusotru metru biezs kultūrlānis, kura pamatapjomu veidoja ar būvmateriālu (akmeņu, ķieģeļu, dakstiņu) fragmentiem un mūrjavas drumslām pārjaukta pelēkas krāsas zeme. Šajā kultūrlāņa kārtā atrasti uz jauno un jaunāko laiku vēstures posmu attiecināmi priekšmeti, no kuriem senākie datējami ar 17. gadsimta otro pusi (piemēram, alvas karote CM 1564; senlietu sarakstā Nr. 297). Tieši virs bruģa akmeņiem konstatēta apmēram 25 centimetrus bieza “melna, ķepīga zeme” ar ogļu piemaisījumu (NKMP KMIC, 6203: 5614, 25). Intensīvas melnā slāņa norakšanas laikā atrasti divi ar 16. gadsimta otro pusi datējami naži (CM 1398 un CM 6584; senlietu sarakstā Nr. 306 un 307).

Abu izrakumu laukumu izpēte turpināta, izlaužot pagalma vēsturisko bruģa segumu. Zem tā konstatēta apmēram 30 centimetrus bieza dzeltenu smilšu kārtā. Izrakumu laukumā Nr. 4 zem smilšu pabēruma atsedzies uz pamatzemes veidots apmēram pusotru metru biezs laukakmeņu krāvums. Pagalma vidusdaļā (izrakumu laukuma ziemeļaustrumu galā) apmēram pusmetru zem laukakmeņu bruģējuma atsegts senāks bruģa segums, kas izrakumu protokolā raksturots kā “stipri nelīdzens, nolietots un vietām izlauzts” (NKMP KMIC, 6203: 5614, 28). Zem jaunākā bruģa seguma uziets arbaleta bultas uzgalis (senlietu sarakstā Nr. 305) – atradums, kas tipoloģiski nav precīzi datējams. Tā kā izrakumu dokumentācijā nav atrodamas ziņas par citām dziļākajos slāņos iegūtām arheoloģiskām senlietām, senākā bruģa datējumu pēc 1927. gada izrakumu materiāliem nav iespējams noteikt.

Rietumu korpus. Rakšanas darbos iesaistītie strādnieki izrakumu laukuma Nr. 8 dienvidrietumu galā “uzdūrās uz trepiju kāpieniem” (NKMP KMIC, 6203: 5614, 27). Attīrot saglabājušos 11 akmens pakāpienus, tie atsedza starp divām mūra sienām

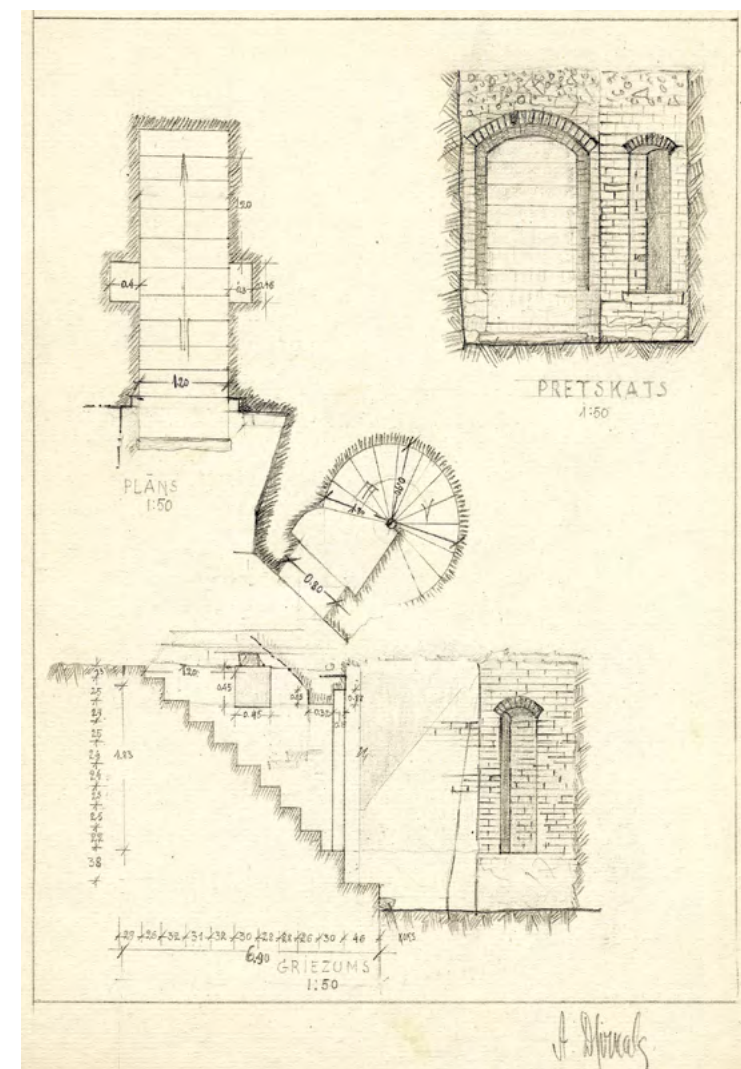
7. att. Strādnieki rok pils iekšpagalmā (izrakumu laukums Nr. 4)
NKMP KMIC, 6203: 5614, 12

8. att. Izrakumu laukuma Nr. 8 ziemeļaustrumu galā atsegta vertikāli ierakta koka šķautņa apakšdaļa. Pēc staba bedres aizbērumā atrastā akmensmasas keramikas trauka fragmenta nosakāms, ka šķautnis, visticamāk, ierakts 16. gadsimta otrajā pusē. Kādam nolūkam tas kalpojis, nav zināms
NKMP KMIC, 6203: 5614, 27

novietotas noejas kāpnes. Izrakumu norises atspoguļojumam veltītā avīzrakstā norādīts, ka, atrodot kāpnes, uziets zirga skelets un “bērna ģindenis” (Pēdējā Bridī, 26.09.1927.). Izrakumu protokolā šādi atradumi nav minēti, tādēļ avīzē rakstītais uzlūkojams ar zināmu piesardzību. Tomēr šajā Cēsu pils daļā vēlāko izrakumu laikā atsegta cilvēku skeleti (Apala 1983) un zirga kājas kauli ar pakavu (Apala 2006, 12) neizslēdz šāda veida atradumu iegūšanas iespējamību arī 1927. gadā.

Lai varētu turpināt rakšanas darbus jaunatklāto kāpņu zonā, iemērīts neliels laukuma Nr. 8 pagarinājums rietumu virzienā (izrakumu laukums Nr. 9). Tā kā tolaik nebija zināms, ka pils iekšpagalma rietumu pusē līdz 1577. gada aplenkumam bija atradusies mūra ēka (t. s. rietumu korpus), ir saprotama izrakumu veicēju vēlme rast skaidrojumu no pagalma lejupejošajām kāpnēm. Izrakumu gaitā atrakta apmēram ceturtdaļa no korpusa vidējās pagrabtelpas kopējās platības, taču rodas iespaids, ka Pieminekļu valdes

9. att. 1927. gadā atsegto rietumu korpusa kāpņu uzmērījums
NKMP KMIC, 6203: 5614, 74

dienvidastrumu stūri konstatēta apmēram 10 metrus gara eja, kas izrakta zem pils pamatiem esošajā smilšakmens slānī (NKMP KMIC, 6203: 5615, 154). Pirms gandrīz 100 gadiem mantraču izraktā eja saglabājusies līdz mūsdienām, un tās novietojums 2021. gadā dokumentēts ziemeļu korpusa pagrabtelpu uzmērījumā.

Mantraču darbošanās pieklusa 1933. gadā līdz ar pils sarga štata vietas izveidošanu (Kalniņš 2025a, 16). Taču tieši ar sargam uzticētajiem pieminekļa sakopšanas, labiekārtošanas un pieejamības uzlabošanas darbiem saistāmi turpmākie arheoloģiskā kultūrlāņa postījumi. 1933. gada vasarā pils sargs Matiss Tolstiks pēc Pieminekļu valdes inspektora Artura Štāla (1897–1951) rīkojuma bija izracis “kāpienu vietas” aizsarggrāvja nogāzē pie priekšpils rietumu torņa (NKMP KMIC, 6203: 5616, 196) un uzstādījis dzeloņstiepli sētas posmu gar 8. Daugavpils kājnieku pulka pārvaldīto kādreizējās priekšpils teritoriju un publiski pieejamo aizsarggrāvja daļu (NKMP KMIC, 6203: 5615, 367). Zināms, ka, rokot sētas stabus, sargs atradis krāsns podiņu fragmentus un kaulus (NKMP KMIC, 6203: 5615, 368). Vēl citus atradumus – loga dzelzs restu fragmentu, piekaramo slēdzeni un “piecus māla svečturus” – sargs uzgājis “pie gruvešu novākšanas rietumtorņa puspagraba telpās” (NKMP KMIC, 6203: 5615, 368). Nav zināms, vai šie priekšmeti ir nodoti glabāšanā Valsts vēsturiskā muzeja Cēsu nodaļai, taču līdz šim Cēsu muzeja krājumā tos nav izdevies atrast.

Cēsu muzeja krājumā droši identificējami trīs citi 1933. gada atradumi – čuguna krāsns plāksne (CM 6587) un divas akmens būvdetaļas (CM 6588, 6590). Tās uzietas, “izvācot gružus no senās kapelas un sakristejas telpām” (Cēsu Vēstis, 25.08.1933.). 1933. gada vasarā abas akmens detaļas bija eksponētas pie kapelas ziemeļu sienas (LNVm,

12. att. 1933. gadā “gružu izvākšanas” laikā atrastās būvdetaļas pie kapelas ziemeļu sienas (A) un pēc atkārtotas izmantošanas 20. gadsimta 50. gados (B un C)

A – LNVm, Fn 32436;
B, C – G. Kalniņa foto, 2024

Fn 32436). Fotografijā redzami arī citi turpat kapelas teritorijā uzieti būvkalumi, kas laikrakstā “Cēsu Vēstis” raksturoti kā “interesanti veidoti kaļķakmeņa altāra pamat-akmeņi” (Cēsu Vēstis, 25.08.1933.). Fotouzņēmumu skatot pietuvinājumā (12. att.: A), redzams, ka to viena šķautne veidota ar dekoratīvu profilu. Pēc šīs pazīmes raksta autoram visas četras būvdetaļas izdevies atkārtoti atrast pieminekļa teritorijā – 20. gadsimta 50. gados viens no akmeņiem iekļauts rietumu torņa ziemeļaustrumu stūra mūrējumā (12. att.: C), bet no pārējiem trim izveidoti pakāpieni pie saimniecības ēkas, kas atrodas starp dienvidu torni un Jauno pili (12. att.: B). Skopās liecības 1933. gadā veikto darbu dokumentācijā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 196) nesniedz priekšstatu par šo būvdetaļu atrašanas apstākļiem.

Pieminekļu valde 1933. gada nogalē, izmantojot Bezdarba apkarošanas fonda piešķirtu finansējumu, īstenoja plašu Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas un sakopšanas kampaņu (Kalniņš/Mintauris 2025, 88–92). Pieminekļa “izkopšana apmeklētāju vajadzībām” ietvēra arī vērīgu zemes darbus. Cēsu pilsētas arhitekta Nikolaja Dresvina (1886–1945?) sagatavotajā izpildtāmē minētais īstenoto darbu apjoms un temps ir pārsteidzošs – četru nedēļu laikā strādnieki no dažādām pils daļām izlāpstojuši vairāk nekā 100 kubikmetru “vidēji cietas zemes” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 271), kas izmantota iegruvumu piebēršanai un zemes virskārtas līdzināšanai citviet pils teritorijā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 339, 343). Ziņas par rakšanas darbos atsegtām konstrukcijām un atrastām senlietām Pieminekļu valdes arhīva materiālos nav atrodamas. Jāatgādina, ka izrakumu veikšanas kārtību valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā iekļautajos objektos, tajā skaitā Cēsu pilsdrupās, reglamentēja likums “Par pieminekļu aizsardzību”. Norises Cēsu pili apliecina, ka praksē tā neievērošanas mērogs varēja būt patiesi iespaidīgs.

Ar likumu noteiktā prasība sistemātiski un metodoloģiski pareizi dokumentēt valsts aizsargājamo pieminekļu teritorijā īstenotus rakšanas darbus, kā arī pašsaprotama nepieciešamība izrakumu veikšanu vai uzraudzību uzticēt kvalificētam speciālistam netika ievērota arī 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē, kad par Cēsu pilsdrupu apsaimniekotāju bija kļuvusi vietējā pašvaldība (Kalniņš 2025a, 25). 1936./1937. budžeta gadā sāko un pabeigto darbu aprakstā iekļautas divas pozīcijas, kuru īstenošana bijusi saistīta ar apjomīgu arheoloģiskā kultūrlāņa norakšanu: pirmkārt, nogāzēs ierīkojamu akmens pakāpienu pamatnes sagatavošanai izrakti 56 kubikmetri zemes (NKMP KMIC, 6202: 5615, 337), otrkārt, jaunās sētas izbūves darbos nācās norakt 57,6 kubikmetrus zemes (NKMP KMIC, 6202: 5615, 338). 1937. gada martā apstiprinātā izpildtāmē norādīts, ka iepriekšējā gadā dienvidu torņa pirmā stāva telpā izraktās zemes un būvgružu apjoms arī pārsniedzis 50 kubikmetru (NKMP KMIC, 6203: 5616, 394). Vienīgās ziņas par 1936. gadā pieminekļa teritorijā veiktajos rakšanas darbos iegūtajām materiālās kultūras liecībām izdevies atrast periodiskajā presē: “Tīrot un novācot gružus, atrasti arī dažādi senie priekšmeti, piemēram, seno iekštelpu būvju sīkdaļas, profilēti akmeņi un ķieģeļi, seno logu metāla rāmju daļas, senlaiku necaurspīdīgā logu stikla un vizuļa gabali, zaļi vapēti krāsns podu fragmenti, dzelzs apkalumu daļas, čuguna un akmens lielgabalu bumbas.” (Brīvā Zeme, 03.12.1936.) Avīzraksta autors, Pieminekļu valdes inspektors Jānis Jaunzems (1903–1978) norādījis, ka atrastās senlietas nodotas Cēsu pilsētas muzejam, kur izveidota “Cēsu pilsdrupām nodalīta istaba”. Publikācijā uzskaitītie priekšmeti Cēsu muzeja krājumā vairs nav atrodam.

1953.–1955. GADS

1953. gadā, pirmo reizi pēc Otrā pasaules kara, Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restaurēšanas darbnīca (ZRD) Cēsu pilsdrupās īstenoja mūra konstrukciju praktiskās saglabāšanas darbus (Kalniņš/Mintaurs 2025, 103–108). Par vienu no primāri konservējamajām pils daļām ZRD speciālisti bija atzinuši pret pils iekšpagalmu vērsto dienvidu korpusa ziemeļu sienu. Droši zināms, ka sienas nostiprināšana norisinājusies 1954. gadā (CM KPA, A-314-1), taču vismaz sagatavošanas darbi, tajā skaitā sienas apakšējās daļas daļēja atrakšana, tika īstenoti jau iepriekš. Cēsu muzejā saglabājies akts, kurā uzskaitīti seši priekšmeti, kas Cēsu pili atrasti 1953. gadā, veicot izrakumus “ziemeļu sienas ārpusē” (CM ZA, PNA Nr. 399, 9. lp.). Pēc ierakstiem būvdarbu žurnālā ir zināms, ka dienvidu korpusa ziemeļu sienas apakšdaļas atrakšanu ZRD strādnieku brigāde turpinājusi arī 1954. gada maijā un jūnijā, kopumā darba veikšanai veltot četras nedēļas (CM KPA, A-314-1). Noprotams, ka izrakumu procesu uzraudzījis nevis profesionāls arheologs, bet gan ZRD brigadieris Kārlis Ezeriņš. Apmēram 20 metru garās (“visas sienas garumā”) un 1,7 metrus dziļās (NKMP KMIC, 6203: 5616, 86) tranšējas precīzs platums nav zināms, taču pēc kāda 1954. gada augusta fotouzņēmuma (14. att.) nosakāms, ka paralēli sienai bijusi atrakta apmēram divus metrus plata josla. Līdz ar to aplēšams, ka 1953. un 1954. gadā rakšanas darbi norisinājušies aptuveni 40 kvadrātmetru lielā teritorijā, norokot vismaz 50 kubikmetru arheoloģiskā

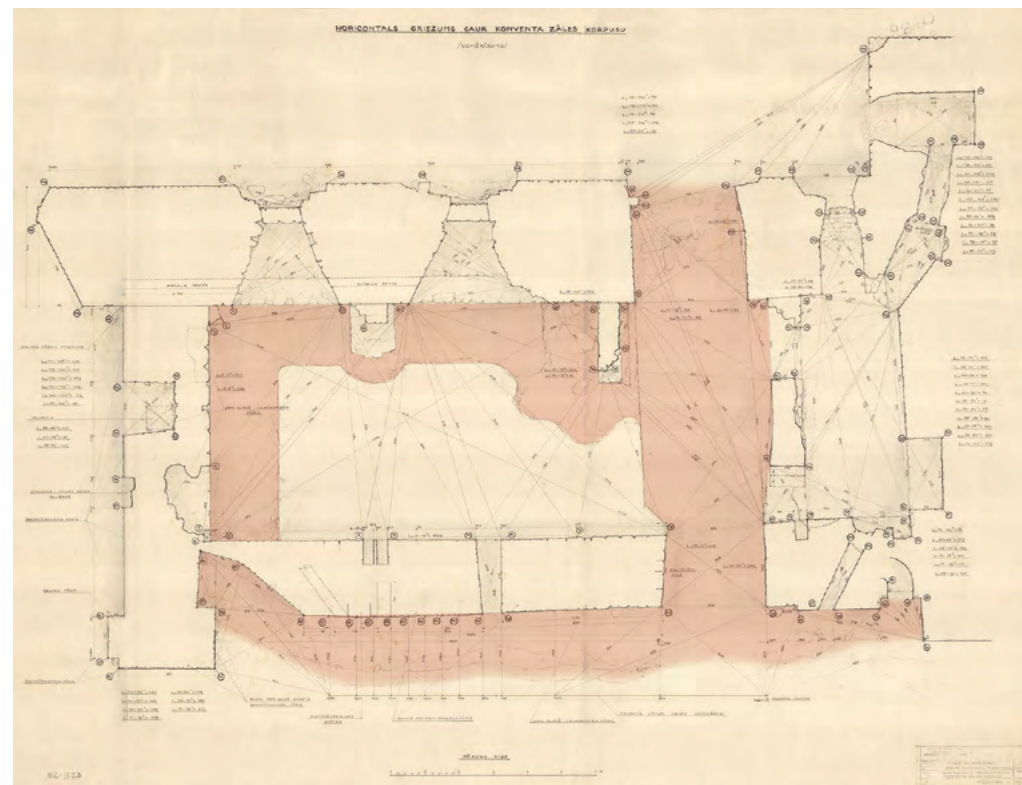
13. att. Darbu vadītājs K. Ezeriņš un inspektore M. Celmauga Cēsu pilsdrupās (1953. vai 1954. g.). Redzams, ka noris dienvidu korpusa pagalma sienas apakšējās daļas atrakšana CM 7594

14. att. Gar dienvidu korpusa ziemeļu sienu izraktā tranšēja. 1954. g. NKMP KMIC, Fn 18245

kultūrslāņa. Diemžēl izrakumu procesa rakstiska un fotogrāfiska dokumentēšana nav notikusi, senlietu atrašanās vietas nav fiksētas, un pārskats par veiktajiem darbiem nav sagatavots. Vienīgi pēc izrakumu pabeigšanas ZRD arhitekts Ojārs Treigūts (1922–1998) papildinājis dienvidu korpusa pagalma fasādes uzmērījumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 540, UZ-10), tajā iekļaujot arī atsegtās sienas apakšdaļas konstrukcijas.

Līdzīga rakstura izrakumi norisinājās arī 1955. gadā. Lai gan būvdarbu žurnālā konsekventi lietots apzīmējums “arheoloģiski arhitektoniski izrakumi”, arī šiem darbiem bijusi pavisam praktiska ievirze – atrakt dienvidu korpusa dienvidu un austrumu sienu apakšējās daļas pirms konservācijas darbu sākšanas (skat. raksta ievadattēlu 194. lpp.). Spriežot pēc O. Treigūta 1955. gada oktobrī izstrādātā dienvidu korpusa plāna uzmērījuma (15. att.), gar abām sienām bijusi atrakta apmēram divus metrus plata tranšēja. Plašāks atsegums veidots vārtu caurbrauktuvē un ap pirmā stāva starpsienu fragmentiem. Darbu laikā norakts kultūrslānis apmēram 60 kvadrātmetru lielā laukumā. 1955. gadā izrakumi sākti 18. maijā un turpinājušies līdz jūlija beigām (CM KPA, A-314-2). Būvdarbu žurnāla 24. maija ierakstā minēts, ka “izrakumos parādās kauli un jumta kārniņu daļas”. Diemžēl tas ir vienīgais darbu vadītāja K. Ezeriņa mēģinājums dokumentēt vairāk nekā divus mēnešus ilgo izrakumu procesu.

15. att. Horizontāls griezum caur dienvidu korpusu. 1955. g. Uzmērījumā digitāli iekrāsotas 1953.–1955. gadā veikto rakšanas darbu vietas NKMP KMIC, inv. Nr. 969, UZ-23

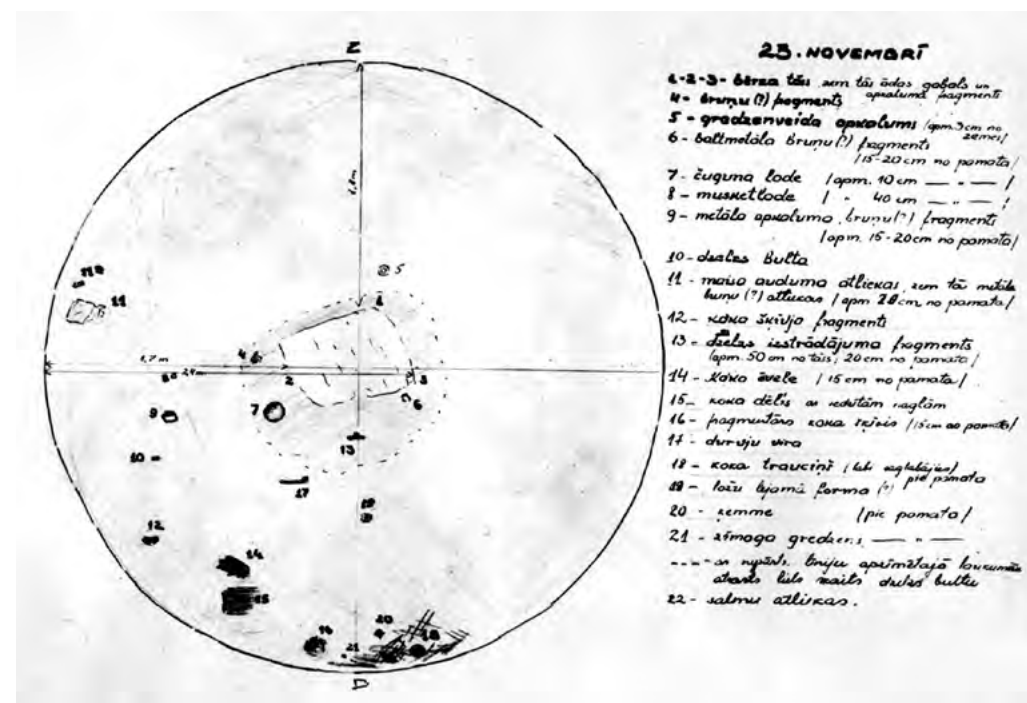
1960. GADS

Pēc gadiem ilgas plānošanas 1959. gadā ZRD sāka Cēsu pils ziemeļu torņa praktiskās saglabāšanas aktivitātes. Sekojot aktā par 1959. gadā veicamajiem darbiem (NKMP KMIC, 6203: 5616, 13–15) noteiktajam uzdevumam (“[ziemeļu] torņa iekšpusē jāizdara izrakumi, lai kaut aptuveni noteiktu torņa pagraba, zemes un aizsardzības stāva plānus”), ZRD strādnieki divus pirmos vasaras mēnešus veltīja būvgružu izvākšanai no aizgruvušajām torņa apakšstāvu telpām (CM KPA, A-314-2). Spriežot pēc 1960. gada darba uzdevuma (NKMP KMIC, 6203: 1392, 140), pirmajā izrakumu gadā torņa iekšējās telpas nebija izdevies atrakt dziļāk par pirmā stāva līmeni (“Jāveic torņa iekšpuses iztīrīšana no akmeņu sagrūvumiem. Jāattīra torņa zemes stāvs un, ja iespējams, arī pagrabs”).

1960. gada 16. novembrī arheoloģe, Cēsu Novadpētniecības muzeja direktore Konstance Ozola (1909–1991) ZRD direktoram Viktoram Kapitaņņikovam (1912–?) un Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Pieminekļu aizsardzības daļas priekšniekam Leonam Plauciņam (1903–1993) ziņoja, ka ziemeļu torņa pagrabtelpas attīrīšanas laikā “ir parādījusies mītnes slānis ar koka konstrukciju, koka un māla trauku, apstrādātas ādas un citu priekšmetu fragmentiem, kā arī cilvēku un dzīvnieku kauli” (NKMP KMIC, 6203: 1392–129, 130). Šajā ziņojuma noslēgumā K. Ozola norāda uz akūtu nepieciešamību rakšanas darbu vadību uzticēt profesionālam arheologam. Trīs dienas vēlāk L. Plauciņš uz vēstules uzrakstījis rezolūciju: “Arheologs Malvess tika aizsūtīts.”

ZRD vecākajam zinātniskajam līdzstrādniekam, vēsturniekam un paleogrāfam Robertam Malvesam (1905–1982) līdz darbu sākšanai Cēsu pils ziemeļu tornī bijusi neliela arheoloģisko izrakumu vadīšanas pieredze. Tomēr viņa dziļās zināšanas par Latvijas viduslaiku arhitektūras pieminekļiem acīmredzot bija pietiekami labs pamatojums, lai tieši šo speciālistu L. Plauciņš norīkotu vadīt torņa pagrabtelpas arheoloģisko izpēti. Taču jāpatur prātā, ka objektīvu iemeslu dēļ R. Malvesu nevaram uzskatīt par profesionālu arheologu. Kādreizējais Cēsu Novadpētniecības muzeja darbinieks Ansis Bākulis (1942–2014), kurš 1960. gadā piedalījies torņa arheoloģiskās izpētes darbos, šī raksta autoram 2006. gadā norādīja, ka R. Malvess torņa izrakumu vadīšanā esot cieši sadarbojies ar pieredzējušo arheoloģi, Cēsu muzeja direktori K. Ozolu (CM ZA 3246). Pagrabtelpas atrakšanas darbos un atradumu fiksēšanā piedalījušies arī citi muzeja zinātniskie darbinieki (NKMP KMIC, 6203: 121639, 1). No A. Bākuļa atmiņu stāstījuma izriet arī tas, ka R. Malvess izrakumu vietā ieradies samērā reti.

Nozīmīgs avots, kurā rodams ziņas par izrakumu norisi gaitu un atsegtajām konstrukcijām, ir R. Malvesa 1962. gada martā sagatavotais manuskripts “Arheoloģiskie izrakumi ordeņa Cēsu pils ziemeļu torņa pagrabā 1960. gada novembrī” (NKMP KMIC, 6203: 121639). Taisnības labad jānorāda, ka šis 30 lappušu garais apcerējums, kura ievērojamu daļu veido autora spriedelējumi par senatnē piekoptiem spīdzināšanas paņēmieniem, “nežēlīgo viduslaiku morāli” un ziemeļu tornim pienākošos “Garā Hermana” nosaukumu, nav izstrādāts, sekojot ierastajai arheoloģisko izrakumu pārskatu struktūrai. Lai neturpinātu tiražēt izrakumu vadītāja piedāvātās absurdās interpretācijas, šajā rakstā to izklāsts apzināti nav iekļauts. Vērtīgs rakstiskās informācijas papildinājums ir

16. att. Cēsu Novadpētniecības muzeja darbinieces Birutas Grīles zīmētais ziemeļu torņa pagrabtelpas atsegumu plāns. 1960. g. 23. novembris
CM 9379, 47. att.

17. att. Ziemeļu torņa pagrabtelpas izrakumos atrastās cilvēku skeleta daļas
NKMP KMIC, Fh 10589, 10590

manuskriptam pievienotie ZRD fotogrāfa Teodora Čiparsona (1909–1995) arheoloģisko atsegumu fotouzņēmumi un Cēsu Novadpētniecības muzeja darbinieces Birutas Grīslas (1927–2004) izstrādātie kultūrslāņa kārtu zīmējumi.

1960. gada novembrī kārtu pa kārtai tika noraksts apmēram metru biezs, organiskām vielām bagāts slānis, kas bija uzkrājies uz torņa pagrābtelpas grīdas. Izrakumu vadītājs to raksturojis kā “melnu un mitru kultūrslāni”, kas pagrabā izplatījis neciešamu smaku (NKMP KMIC, 6203: 121639, 4). Izrakumu dalībniekam A. Bākulim atmiņā bija iespiedusies melnajai masai raksturīgais “svaigas atejas” smārd (CM ZA 3246). Zinot slāņa biezumu un telpas diametru (4,2 m), varam aprēķināt, ka darbu laikā no pagrābtelpas izcelti apmēram 13 kubikmetri šīs organiskās, viendabīgās substances. Iespējams, tās izcelsme saistāma ar pagrāba sākotnējās funkcijas maiņu pils apdzīvotības beigu posmā, kad telpa varētu būt izmantota kā virtuves palieku un citu bioloģiskas izcelsmes atkritumu utilizācijas vieta.

Izrakumu laikā attīrīto kultūrslāņa datējumu R. Malvess noteicis ļoti plašā hronoloģiskā diapazonā – no 16. gadsimta sākuma, kad celts tornis, līdz 18. gadsimta sākumam, kad kalta sudraba kapeika, kas atrasta slāņa augšējā kārtā (NKMP KMIC, 6203: 121639, 4). Pēc senlietu materiāla datējumu hipotētiski var sašaurināt uz laiku no 16. gadsimta pēdējā ceturkšņa līdz 17. gadsimta vidum. Slāņa augšējā kārtā atrastā 1705. gadā kaltā kapeika, iespējams, norāda tikai uz to, ka 18. gadsimta sākumā vēl bijusi iespēja fiziski piekļūt torņa apakšstāvu telpām.

18. att. Izrakumos atsegta koka drena (A) un zem tās – drenāžas aka (B)
NKMP KMIC, Fn 6443

Viendabīgajā slānī, kas sedza pagrābtelpas grīdu, “bija iespiedušies no augšas nobirušie akmeņi, kaļķu javas gabali, dažādi būvgruži, metāla un akmens lodes un citi smagāki priekšmeti” (NKMP KMIC, 6203: 121639, 4). Slānis saturējis arī bagātīgu osteoloģisko materiālu – dzīvnieku un cilvēku skeleta kaulus. Pēc izcelšanas no pagrābtelpas veikta raksturīgāko skeleta daļu fotografēšana (NKMP KMIC, 10588–10594), bet paši atradumi saglabājamo, Cēsu muzeja krājumā iekļaujamo atradumu klāstā nav nonākuši. Pēc fotoattēliem nosakāms, ka pagrābtelpā atrastas suņu, kaķu, siklopu un liellopu skeletu daļas, savukārt iegūtie cilvēku kauli piederējuši vismaz trīs indivīdiem – 25 fotografēto kaulu grupā ir divu pieaugušu cilvēku galvaskausi un viens pusaudža augšdelma kauls. Zinot, ka cilvēka skeletu veido mazliet vairāk nekā 200 kaulu, varam aplēst, ka atradumi reprezentē tikai 4 % no trīs indivīdu skeleta kaulu kopuma. Tā kā antropoloģiskā materiāla laboratoriska datēšana vairs nav iespējama, jo neviens no izrakumos atrastajiem kauliem nav saglabāts, var tikai izteikt minējumu, ka cilvēku ķermeņu daļu nokļūšana torņa pagrābtelpā saistāma ar Cēsu pils 1577. gada aplenkuma laika norisēm.

No apraksta un kārtu zīmējumiem noproto, ka vairums izrakumos iegūto senlietu atrastas apmēram 20 centimetrus biezajā kultūrslānī, kas izveidojies uz pagrābtelpas klona. Visvairāk atradumu, t. sk. 104 arbaleta bultu dzelzs uzgaļi un koka kātu fragmenti, uzieti telpas vidusdaļā – zem griestu velves cekulā izveidotās lūkas. Par pārējo senlietu izvietojumu telpā var spriest pēc 21.–23. novembra atsegumu fiksācijas zīmējumiem.

Izlaužot 15 centimetrus biezo kaļķu javas klonu, izrakumu veicēji konstatējuši masīvu koka cauruļvadu, kas iebūvēts zem telpas grīdas (NKMP KMIC, 6202: 121639, 6). No pāršķelta un izdobta apaļkoka izgatavotās drenas abi gali ietiecas torņa sienas mūrējumā. Izrakumu vadītājs pamatoti norādījis, ka tās ierīkošana notikusi torņa pamatu izbūves laikā (NKMP KMIC, 6202: 121639, 10). Līdz ar to 2024. gadā veiktā drenas dendrohronoloģiskā datēšana palīdzējusi precizēt torņa būvniecības sākumu, kas tagad pārliecinoši attiecināms uz 15. gadsimta 90. gadiem (Zunde 2025, 191).

Telpas centrālajā daļā zem apakšzemes cauruļvada atsegta sekla aka (tilpums apmēram 250 litru), kuras grodi izgatavoti no tēstiem kvadrāta šķēsgriezuma šķautņiem (~22 x 22 x 100 cm). Drenas apakšpusē, tieši virs akas, konstatēts 10 x 15 centimetrus liels atvērums (NKMP KMIC, 6202: 121639, 8).

Klona grīda bijusi veidota ar nelielu kritumu uz telpas vidusdaļu (NKMP KMIC, 6202: 121639, 6). No R. Malvesa rakstītā nav saprotams, vai kaļķu klona segums sākotnēji bijis ieklāts arī “mitrajā ieplakā” telpas centrālajā daļā. Zināms tikai tas, ka šajā zonā bijis no mizām, kokiem un citiem materiāliem izveidots ūdeni caurlaidoš slānis (NKMP KMIC, 6202: 121639, 10). Šāda risinājuma skaidrojums vedina domāt, ka pils apdzīvotības laikā bijusi nepieciešamība no telpas aizvadīt tajā ieplūstošu gruntsūdeni. Vispirms piepildījis pazemes aku, gruntsūdens caur drenas silē iekalto atvērumu nokļuva koka caurulē un pa to aizplūda nogāzē aiz torņa. Koka caurules izvada gals torņa ārpusē atsegts arheoloģiskajos izrakumos 1996. gadā (Apala 1996, 7).

1966.–1971. GADS

1960. gada aprīlī ZRD arhitekta O. Treigūta sagatavotajā Cēsu pilsdrupu konservācijas un restaurācijas uzdevumā definēta nepieciešamība sākt iekšpagalma attīrīšanu no “būvgružu un akmeņu lausku kaudzēm” (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 140). No dokumenta tālākā satura izriet, ka bijusi plānota ne tikai pie ziemeļu torņa izveidotās būvgružu kaudzes (19. att.: B) aizvākšana, bet arī pagalma bruģi nosedzošā kultūrslāņa norakšana: “Tā kā šo būvgružu kaudžu caurmēra biezums, skaitot no pagalma klona līmeņa, pārsniedz 2 metrus, tad virsējās kārtas norakšana varētu notikt ar traktora – ekskavatora palīdzību. Dziļāko slāņu uzrakšanai jānotiek arheologa uzraudzībā.”

Līdztekus iecerei labiekārtot iekšpagalmu un atsegt tā vēsturisko bruģa segumu pieminekļa apsaimniekotājs – Cēsu Novadpētniecības muzejs – plānoja viduslaiku pils teritoriju norobežot no Oktobra (tagad Pils) parka, lai “neorganizētiem un nedisciplinētiem pilsdrupu apmeklētājiem” liegtu brīvu piekļuvi tūristu iecienītajam arhitektūras piemīnēklī. Šī mērķa īstenošanai bija paredzēts gar pils pagalma ziemeļu un rietumu malu izbūvēt mūra žogu. Tā kā jaunbūvējamā žoga trase tika nosprausta, ievērojot pils ārējo kontūru, bija jāatrok Livonijas kara laikā sagrauto ziemeļu un rietumu korpusu ārējo sienu saglabājušās daļas, kuras paaugstinot, taptu iecerētais norobežojums.

19. att. Pils iekšpagalms 20. gadsimta 50. gados (A) vēl bija uzturēts labā kārtībā. Pirmās lielās būvgružu kaudzes šeit izveidojās 1960. gadā (B) – laikā, kad atsegtas aizbīrušās torņa apakšstāvu telpas un veikti mūra konstrukciju praktiskās saglabāšanas darbi

A – NKMP KMIC, Fn 14829; B – INA, ERA.T-76.1.N-3352-2

Darbu pirmais posms tika īstenots 1966. gada rudenī, kad pēc Cēsu Novadpētniecības muzeja pasūtījuma ZRD strādnieki atraka ziemeļu korpusa ziemeļu sienas paliekas un uz tām uzmūrēja divarpus metrus augstu akmens žogu. Taupot finanšu līdzekļus, arheoloģiskā uzraudzība būvdarbu laikā netika nodrošināta. ZRD vecākais zinātniskais līdzstrādnieks R. Malvess par sāktajiem darbiem uzzinājis nejauši un, apzinādamies kolēģu neizdarības dēļ notikušo kultūrslāņa postījumu apmērus, pēc paša iniciatīvas sagatavojis 40 lappušu garu apcerējumu ar nosaukumu “Daži ordeņa Cēsu pils mūru apsekošanas materiāli” (NKMP KMIC, 6203: 120192). Raksta lielākā daļa veltīta pieminekļa iežogojanas vēsturei, taču tajā iekļautas arī vērtīgas ziņas par strādnieku atraktajām mūra konstrukcijām.

1967. gada rudenī, kad notikusi rietumu korpusa sienu palieku daļēja atrakšana, ZRD vadība R. Malvesu bija norīkojusi uzraudzīt darbu norisi un apsekt atsegtās konstrukcijas. Diemžēl izrakumu pārskats par šajā gadā veiktajiem darbiem nav sagatavots, taču to laikā atrakto mūra fragmentu konspektīvs raksturojums iekļauts R. Malvesa 1977. gadā sagatavotā apcerējumā “Vēsturiskie skati un plāni” (NKMP KMIC, 6203: 124832-III, 57–59). Atsegumus un atrastās akmens būvdetaļas R. Malvess un T. Čiparsons dokumentējuši pārdesmit fotouzņēmumos (NKMP KMIC, 6203: 124832-III, 41.–56. att.; NKMP KMIC, Fn 22026–22036). Fotogrāfijās redzams, ka izrakumi aptvēruši visu rietumu korpusa platumu – attīrīti ārsienas, pagalma sienas un starpsienas fragmenti (20. att.).

20. att. 1967. gada rudenī atsegtās rietumu korpusa mūra konstrukcijas. Lai gan nav atrodamas nekādas ziņas par izrakumu norisi, pārvietotās zemes apjoms norāda, ka darbos bijusi iesaistīta arī smagā tehnika

CM ZA 4991, 45. att.

Gar konstatētajām sienām raktas šauras, sekla tranšejas. Atrakto sienu fragmentu uz-mērīšana nav veikta. Izrakumu laikā iegūtas senlietas vai ar tām saistītu dokumentāciju Cēsu muzeja krājumā nav izdevies atrast.

Pārskatā par Cēsu Novadpētniecības muzeja darbu 1968. gadā minēts, ka gada otrajā ceturksnī “izvesti pētniecības darbi Cēsu ordeņa pilsdrupās posmā starp ziemeļu un rietumu torņiem, kā rezultātā atklāti agrāk nezināti nocietinājumu fragmenti, šaujamlūkas u. c.” (CZVA, 357. f., 1. apr., 9. l., 65. lp.). Diemžēl nekādas citas liecības par šajā gadā veiktiem rakšanas darbiem Cēsu pili arhivu materiālos nav atrodamas.

21. att. Laikā no 1967. līdz 1974. gadam atraktās rietumu korpusa ziemeļu daļas konstrukcijas NKMP KMIC, 6203: 1411-42, 41. att.

Uzreiz pēc 1967. un 1968. gada izrakumiem plānotā mūra žoga būvniecība nesekoja. Iespējams, tieši R. Malvesa kritiskā nostāja jautājumā par jauna mūra žoga celšanu uz vēsturiskas oriģinālkonstrukcijas (NKMP KMIC, 6203: 120192-III) bija galvenais faktors, kas aizkavēja praktisko darbu sākšanu. Taču turpmākā notikumu attīstība liecina, ka Cēsu Novadpētniecības muzejs no šīs ieceres nebija atteicies.

1972. gada janvārī muzeja direktors Jānis Brengmanis (1932–1972) laikrakstā “Padomju Druva” rakstīja: “1971. gadā muzeja kolektīvam izvirzījās gluži prozaisks uzdevums – attīrīt no būvgružiem nocietinājumu sienas pamatus starp ziemeļu un rietumu torņiem, lai šajā posmā atjaunotu sienu. (..) Arī pirmie atradumi bija gauži prozaiski: būvdetaļas, dažādu izmēru ķieģeļi, dažāda profila kārneņi, flīzes, dekoratīvo krāsns podiņu fragmenti. Bet ar katru dienu strādāt kļuva interesantāk. Bultu uzgaļi, lielgabalu čuguna lodes, oriģinālais dzelzs stieņu režģojums logiem. (..) Spraigā darbā pienāca 15. decembris. No rīta pagalma dienvidrietumu stūrī bijām atklājuši kādas agrāk nezinātas vītņu kāpnes pamatus. Blakus iezīmējās senas velas paliekas. Un tad... Iemirgojās sudrabs un zelts! Vispirms brokāta lentītes, tad monētu simti, sudraba lietas.” (Padomju Druva, 08.01.1972.)

To, cik lielā mērā šis romantizētais arheoloģisko izrakumu¹ tēlojums atbilst realitātei, atklāj Cēsu Novadpētniecības muzeja kādreizējā darbinieka A. Bākuļa atmiņu stāstījums, kas audioieraksta formātā glabājas Cēsu muzeja krājumā (CM ZA 3246). A. Bākulis 2006. gadā atminējās, ka 1971. gadā izrakumi veikti ar traktorekskavatoru² un muzeja darbiniekiem bijis pienākums reizi pa reizei pārbaudīt pils iekšpagalmā notiekošo “būvgružu” novākšanu. Laikrakstā minētajā 15. decembrī vienā no apsekojuma reizēm A. Bākulis ekskavatora kausa pārjauktajās zemēs pamanījis patinas klātas sudraba monētas. Apskatot atraduma vietu, atklājās, ka ekskavatora kauss ir uzdūries satrudējušai koka lādītei, kurā noglabāti dažādi sudraba priekšmeti un ar zelta brokāta lentēm rotāts naudas maks. Pēc vērtīgā senlietu depozīta atrašanas rakšanas darbi pili tika pārtraukti.

No 1971. gadā veiktajiem izrakumiem Cēsu muzeja krājumā nonākušas ne tikai plaši zināmā “Voltera Štrika depozīta” senlietas (Dzenis 2017), bet vēl daudzi citi atradumi. No vairāk nekā 60 senlietām lielākā daļa, galvenokārt naglas un citi būvkalumi, nav droši datējamas, taču kolekcijā netrūkst arī tādu priekšmetu, kuru izgatavošanas laiku iespējams noteikt samērā precīzi. Piemēram, izrakumos iegūtā alvas kanna darināta 16. gadsimta vidū vai otrajā pusē (Plētiens 2020, 89), plāksņu bruņu elementi (CM 13559: 1–5; 13560: 1–4) attiecināmi uz 16. gadsimta pirmo ceturksni, savukārt logu dzelzs restes (CM 13561: 1–6), visticamāk, bijušas iestrādātas 15. gadsimtā izgatavotajās rietumu korpusa logu akmens aplodās (Zviedrāns 2024, 23).

¹ Cēsu Novadpētniecības muzeja pārskatā par 1971. gadu rakšanas darbi dēvēti par “arheoloģiskajiem izrakumiem”, kuros “iegūti apmēram 1000 eksponāti” (CZVA, 357. f., 1. apr., 12. l., 77. lp.).

² Arī R. Malvess norādījis, ka 1971. gadā izrakumi Cēsu pils kodola daļā veikti, izmantojot ekskavatoru (NKMP KMIC, 6203: 124832-III, 61).

1973. UN 1974. GADS

1973. gada nogalē un 1974. gada pirmajā pusē Cēsu pili norisinājās vairāk nekā 20 talku, kurās pāris simti cēsnieku sniedza savu palīdzīgo roku arhitektūras pieminekļa sakopšanā. Druvu stāvoklī esošā arhitektūras pieminekli ne vienmēr ir skaidri novelkama robeža starp “būvgružu novākšanu” un objekta būvvēstures izziņāšanai nozīmīgu liecību neatgriezenisku iznīcināšanu. Diemžēl arī cēsnieku cēlajai iniciatīvai bija negatīvas sekas, kas skaitliski izsakāmas kā pārsimt bez jebkādas dokumentācijas noraktu arheoloģiskā kultūrslāņa kubikmetru.

Pirmā talka norisinājās 1973. gada 27. oktobrī. Tās mērķis bijis noskaidrot, “cik īsti tādā talkā var paveikt” (Padomju Druva, 06.11.1973.), taču nav zināms, tieši kādi darbi šajā reizē veikti. Talcinieku vidū bijuši arhitekti Māris Lukaižis (1943–1998) un Andis Kalniņš (dz. 1950), tēlnieks Andrejs Jansons (1937–2006) un Cēsu rajona dzīvokļu komunālās nodaļas vadītājs Zigmunds Dāvidsons (1930–1978), kā arī Cēsu Vēstures un mākslas muzeja direktors Antons Anspaks (1929–2001) un vairāki citi muzeja darbinieki.

Presē tika ziņots, ka uz nākamo talku, kas norisinājās 3. novembrī, “ieradās komjaunieši no vairākām Cēsu komjaunatnes pirmorganizācijām” (Padomju Druva, 06.11.1973.). Cēsu muzeja saglabātajā talkas dalībnieku sarakstā (CM Rd 127309) uzskaitīti 28 cēsnieki – gan radošās inteliģences pārstāvji, gan Autotransporta uzņēmuma (ATU), Autoremonta rūpnīcas (ARR), 3. Ceļu ekspluatācijas rajona (CER) un vietējās tipogrāfijas darbinieki. Darba “ražīgumu” veicināja CER atvestais ekskavators un ATU kravas automašīnas. Par talcinieku veikumu vietējais laikraksts ziņoja: “jau no agra rīta Cēsu Vēstures un mākslas muzeja pagalmā pie vecās ordeņa pils ar laužņiem un lāpstām strādāja grupa talcinieku – komjaunieši no celtniecības tresta ATK, Cēsu tipogrāfijas, autoremonta rūpnīcas un muzeja. Drīz vien talciniekiem pievienojās arī vairāki skolēni no pionieru nama jauno vēsturnieku pulciņa. Tika attīrīti zemes un akmeņu nogrūvumi, kas klāj ieejas pils pagrabos.” (Padomju Druva, 10.11.1973.) Divas nedēļas vēlāk, 17. novembrī, talkā piedalījās jau 67 strādnieki (CM Rd 127309), no kuriem lielākais vairums bija Cēsu Mūzikas skolas audzēkņi.

Periodiskajā presē tika ziņots, ka pils sakopšanas talkās 1973. gada novembrī piedalījušies “120 pilsētas komjaunieši un jaunieši” (Padomju Jaunatne, 18.12.1973.) un to laikā “daļēji attīrīts pilsdrupu iekšējais pagalmi” (Padomju Druva, 15.12.1973.).

Saskaņā ar arhitekta M. Lukaiža 1974. gada 14. janvārī sagatavoto “Cēsu ordeņa pils uzkopšanas darbu plānu” (CM Rd 127311) līdz gada vidum bija iecerēts sarīkot vēl 25 talkas, katrā no tām nodarbinot 40 strādnieku. Darbu plāns paredzēja ziemas mēnešus veltīt rietumu torņa sakopšanai un “iekšējās apdares darbu” veikšanai, bet no aprīļa pievērsties zemes norakšanai un izlīdzināšanai iekšpagalmā un tam piegulošajos korpusos. Plaša “darba fronte” bija iecerēta teritorijā starp rietumu torni un ziemeļu torni – vietā, kur līdz Livonijas karam bija atradies pils rietumu korpuss. No 1967. līdz 1971. gadam daļēji atsegto korpusa ārsienu (21. lpp.) M. Lukaižis plānoja pilnībā attīrīt no abām pusēm, tādējādi norokot 360 kubikmetru kultūrslāņa. Bija paredzēta arī tolaik zem zemes līmeņa esošo ziemeļu korpusa sienu “kontūru atrakšana”.

22. att. Talkas Cēsu pilsdrupās 1973. gada nogalē un 1974. gada pirmajā pusē
CM KPA, bez inv. nr.

1. tab. Talkas Cēsu pilsdrupās 1974. gada pirmajā pusē (CM Rd 127310)

Datums	Dalībnieku skaits	Būvtehnika	Veiktie darbi
19. janvāris	10		Rietumu torņa pagrabtelpas tīrīšana
20. janvāris	60		Rietumu torņa pirmā stāva telpas tīrīšana
27. janvāris	16		Rietumu torņa tīrīšana
24. februāris	13	Ekskavators un divas kravas mašīnas	Gružu izvešana no pagalma, zemes iznešana no rietumu torņa
3. marts	4	Divas kravas mašīnas	–
17. marts	28		Rietumu torņa tīrīšana
23. marts	–	Ekskavators un divas kravas mašīnas	Gružu izvešana no pagalma
24. marts	24		Rietumu torņa trešā stāva telpas tīrīšana, akmeņu pārvešana no pagalma uz austrumu korpusu
31. marts	31		Rietumu torņa trešā stāva telpas tīrīšana
6. aprīlis	48	Ekskavators un divas kravas mašīnas	Sakārtoti akmeņi, izvesti būvgruži
7. aprīlis	8		Sakārtoti akmeņi
13. aprīlis	77	Ekskavators un divas kravas mašīnas	Izvākti būvgruži no ziemeļu korpusa, izvesti būvgruži
16. aprīlis	18		Izvākti būvgruži no dienvidu torņa pagraba
17. aprīlis	23		Pārkrauti akmeņi
18. aprīlis	25		Pārkrauti akmeņi
19. aprīlis	18		Pārkrauti akmeņi, zemes darbi
20. aprīlis	208	Ekskavators un trīs kravas mašīnas	Tīrīšanas darbi
24. aprīlis	22		Tīrīšanas darbi
27. aprīlis	41		Tīrīšanas darbi
22. maijs	24		Tīrīšanas darbi
25. maijs	11		Tīrīšanas darbi
30. maijs	26		Būvgružu izvešana
5. jūnijs	24		Būvgružu izvešana
6. jūnijs	13		Būvgružu izvešana

Cēsu muzeja krājumā iekļautais pieminekļu inspektors Daces Puķītes (1942–2001) ziņojums par pieminekļu aizsardzības likuma pārkāpumiem Cēsu pilsdrupās (CM Rd 127307) palīdz precizēt 1974. gada sākumā veikto “tīrīšanas” darbu raksturu: rietumu torņa trešā stāva telpā talcinieki daļēji novākuši stāvu zemāk esošās veltes izolācijas kārtu, pagrabstāvā (tekstā – zemes stāvā) norakuši metru biezu zemes slāni un izlauzuši pakāpienus, kā arī sākuši rakšanas darbus dienvidu korpusa pagrabā un rietumu korpusa dienvidu daļā. Pēdējā darbu zonā tie daļēji atrakuši cilvēka skeletu, kā noskaidrojās vēlāk veiktajos pētījumos – 1577. gada aplenkuma laikā bojāgājušas sievietes mirstīgās atliekas. Pēc D. Puķītes sniegtajām ziņām, rakšanas darbu veikšana bijusi uzticēta “diennakts ieslodzītajiem” un Cēsu profesionāli tehniskās skolas audzēkņiem, kas tumšajās pagrabtelpās ar laužņiem un lāpstām darbojušies tikai dažu sveču gaismā.

1974. gada aprīļa sākumā, kad saskaņā ar iepriekš minēto darba plānu talciniekiem dažādās pils daļās būtu jāsāk zemes darbi, tika sasaukta Zinātniski metodiskās padomes sēde. Šajā rakstā apskatīto jautājumu kontekstā būtiskākais ir sēdes laikā pieņemtais lēmums, ka turpmāk “būvgružu izvešana” jāveic Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheologa Jāņa Apala uzraudzībā. Turpmāko trīs mēnešu laikā (līdz 1974. gada 10. jūlijam, kad sākti rietumu korpusa arheoloģiskās izpētes darbi) J. Apala vadībā notikušas 15 talkas. Publicists Andrejs Dripe laikrakstā “Literatūra un Māksla” norādījis, ka “pārcešanās” notikusi arī arheologa uzraudzītajās talkās: “Talcinieku enerģija bija liela, ļaužu pārāk daudz, vienam arheologam tos pārraudzīt vairs nebija pa spēkam. Bez tam reizēm tika rakts un tīrīts arī bez arheologa klātbūtnes, pēc Cēsu muzeja darbinieku iniciatīvas. Tā rezultātā sāka šķūrēt prom uz gruvešu rēķina to, kas vēl pētāms un vērtējams.” (Literatūra un Māksla, 29.03.1975.)

Avīzrakstā pārstāstīts arī arheologa J. Apala viedoklis, kas skan kā saprāta balss emocionāli nokaitētajā “pieminekļa glābšanas” kampaņā: “Entuziasms ir laba lieta, tikai jāprecizē robežas. Diemžēl pils telpas un pagalmu neklāj gruveši, kā daudzi domā. Tas ir kultūrlānis, kuram drīkst pieskarties tikai ar arheologa lāpstiņu, nevis ar talcinieku lāpstu vai, pasarg’ dievs, ar buldozeru vai ekskavatoru. Šie tā saucamie gruveši dažreiz jau pašā virskārtā slēpj vērtīgas senlietas un pils apdares fragmentus, bez kuru atrašanas un zinātniskas izpētes pils restaurācija nav domājama. Tātad vispirms rūpīgi izrakumi. Tas vilksies ilgi? Iespējams, bet nekā nevar darīt.”

J. Apala vārdiem bija lemts piepildīties – Cēsu arheoloģiskā ekspedīcija pils kultūrlāni pētīja turpmākās trīs desmitgades. Cēsnieku vēlme iesaistīties pils sakopšanā un atjaunošanā tika ievirzīta citā gultnē, nodrošinot tiem iespēju piedalīties ikgadējos arheoloģiskās izpētes darbos.

AVOTI UN LITERATŪRA

Zunde 2025 – *Zunde M.* Cēsu pils vēsturiskās koka konstrukcijas un to dendrohronoloģiskās datēšanas līdzšinējie rezultāti // *Cēsu pils raksti VI.* – Cēsis, 2025. 173.–195. lpp.

Zviedrāns 2024 – *Zviedrāns J.* Cēsu pils logi 14.–16. gadsimtā // *Cēsu pils raksti V.* – Cēsis, 2024. 9.–29. lpp.

Apala 1983 – *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pili // *Arheoloģija un etnogrāfija XIV.* – Rīga, 1983. 14.–23. lpp.

Apala 1996 – *Apala Z.* Pārskats par 1996. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pili. Glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 935

Apala 2004 – *Apala Z.* Pārskats par 2001. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu viduslaiku pili. – 2004. Glabājas CM, inv. Nr. CM ZA 3093

Apala 2006 – *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // *ASM 2004/2005.* – Rīga, 2006. 9.–18. lpp.

Apala/Ducmane 2006 – *Apala Z., Ducmane K.* Cēsu pils dārgumi. – Cēsis, 2006

Caune 1993 – *Caune A.* Einige während der Ausgrabungen 1976–1990 erworbene Erkenntnisse über die Ordensburg Bauske in Lettland // *Castella Maris Baltici*, 1. – Stockholm, 1993. S. 19–26

Dirveiks 2018a – *Dirveiks I.* Cēsu ordenpils tualetes // *Cēsu pils raksti II.* – Cēsis, 2018. 57.–73. lpp.

Graudonis 2003 – *Graudonis J.* Turaidas pils I: arheoloģiskā izpēte. – Rīga, 2003

Kalniņš 2018 – *Kalniņš G.* Izrakumi Cēsu pilsdrupās 1927. gadā // *Cēsu pils raksti II.* – Cēsis, 2018. 27.–36. lpp.

Kalniņš 2025a – *Kalniņš G.* Cēsu pilsdrupu pārvaldība un apsaimniekošana starpkaru periodā // *Cēsu pils raksti VI.* – Cēsis, 2025. 11.–25. lpp.

Kalniņš/Mintaurs 2025 – *Kalniņš G., Mintauris M.* Cēsu pilsdrupu praktiskā saglabāšana 19. un 20. gadsimtā // *Cēsu pils raksti VI.* – Cēsis, 2025. 75.–139. lpp.

Plētiens 2020 – *Plētiens E.* Cēsu pils 16. gadsimta alvas kannas // *Cēsu pils raksti III.* – Cēsis, 2020. 83.–98. lpp.

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti VI

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*
Korektori *Jānis Kulmanis* un *Ieva Zarakovska*
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-9257-1-9

© Rakstu autori, 2025
© Cēsu muzejs, 2025

Izdevējs *Cēsu muzejs*
Iespiests *SIA “Dardedze hologrāfija”*